

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2022

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutalo.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30	
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**NDI YONE MBONI YE RA DZULA NGAYO**

- 1 Mutakalo ndi tshithu tsha ndeme kha vhutshilo ha vhathu, muthu muñwe na muñwe u lusa u diwana a si na zwidodongi muvhilini wawe, nga uri kanzhi izwi ndi zwone zwivhangisi zwine zwa fhandekanya nama na muya. Naho zwo ralo muthu ha koni u thivhela nyimele dzine dza da a songo lavhelela. Nangoho zwo do itea vhathu vha pfa zwe zwa dzingisa na ndevhe dzavho, ha vuwa murengedelo musisi tshira tsha vhuhali tsho tutuwa. Khorona, dwadze li si na tshitalula vhunga khalo vhathu vhothe vha tshi edana. 5
- 2 Nangoho nyofho dza ambarela kha vhothe vhathu shango nga vhuphara, muvhuso wa vhona zwo fanela uri vhathu vha dzule mahayani avho, hu si na u bva nga mukoto nga nda ha u vha na nyimele dza vhutshogwa. Vha tsireledzo vha tou bva fulo la u lwa na thavhithavhi, ane a wanala a tshi khou sokou tekateka u a farwa a valelwa kothoni kana a newa ndatiso. Mishumo, zwickolo, maguvhangano, minyanya zwa mbo ima tzere! Tshivhalo tsha vha no khou kavhiwa, na vha no khou fhira shangoni nga nthani ha vhuhali ha tshitshili vha tshi vhalwa nga zwigidi na zwigidi. Naa ndi tshithu-de tshenetshi, tshi sa vhonali fhedzi mishumo yatsho yo hula u fhira thavha? 10
- 3 Vhathu vho thoma u vha dziphuli dza gokhonono line la shushedza lo dzumbama, vha vho thoma u tshila nga ndila ine la laela. A zwo ngo ralo ngani, khuvha hothehothe hune muthu a ya ndi miduba milapfu ya u sielisana u dzhena. Hu di nga u ima kana u dzula zwaho tsini na vhanwe vhathu a zwi tsha takadza, khwine ndi u dzulela kulenyana. Namusi wa tangana na shaka kana khonani a ni tsha divhana nga nthani ha u thivha zwifhatuwo ha tou sala one mato. Zwenezwi ndi zwo lugelaho mutakalo wa muthu muñwe na muñwe, madi a u kunakisa na iyo mishonga ya u vhulaha zwitshili zwo salafhi, ndi khwine u ditsireledza saizwi dzilafho li tshi ndi bva vhubvo. 20

- 4 Zwo itea u ri lushaka lu thome u vha na kuñwe kuvhonele saizwi u vulwa ha zwikolo na mishumo zwo vha zwi si na ndila, maḁuvha a ḁi ṱandulukana ri tshi ḁi ri dwadze li ḁo dzika, ha vha hu hone lo dziba, la ragalala li tshi pfa vhududo ha phepho. Vhagudisi vho thoma u davhidzana na u funza vhana vha zwikolo vhe mahayani nga u shumisa zwileludzi zwa vhudavhidzani, izwo zwo vha na vhutudzetudze vhunga vhagudi vhanzhi vho kondelwa nga tshomedzo, na nga nyimele ya vhupo vhune vha dzula khaho ngauri ho vha hu sa swikelelei nga zwirathisi zwa vhudavhidzani ha muyani. Vhamashudu vho vha avho vhane vha dzula dziḁoroboni na nga tsini. Naho zwo ralo ndeme ya mudededzi ya u ima phanda ha vhana i a ṱodea vhunga pfunzo i tshi tou nwelela zwavhuḁi. 30 35
- 5 Maano iteli a tshi vhambwa nga luvhadzi, vhutshilo vhu tea u ya phanda naho livhanda lo vhandamela saizwi tsha u posa thumbuni tshi tshi ṱodea. Muvhuso, vha dzikhamphani na vhoramabindu vho ḁa na muhumbulo wa uri vhashumi vha thome u shumela mahayani, zwihulwane vho sedza mutakalo wa vhatu. Afha zwi ṱoda vhudikumedzeli, u fulufhedzea na u kona u ḁilanga zwi tshi ḁa kha mushumo na tshifhinga. Vhala vhane vha vha vhabva vha tou lidza na wa ningo, vhe a vha ri tshileli, hafhu mubva ha na nzie, nzie dzi khoroni. Muthu u a kona u vha na tshifhinga tshinzhi tsha u awela na muta wawe, fhedzi kha minwe mita zwo vha zwi tshi konda, u dzula hu u vetana sa zwimange. 40 45
- 6 Mboni yo raliho ro vha ri sa athu u vhuya ra tangana nayo tshe ra bebwa, ngauri u honelwa ha vhatu zwo vha na masiandaitwa e a hotefhadza ikonomi ya shango. Vhatu vhanzhi vha fhelelwa nga mishumo, phele ya dzhena mudini, zwo vha zwi tshi vhavha zwa tou nga mupfa wo ṱavhaho kha mbilu ha sala tshilonda tshi shayaho muphuphi. Heyi yo vha dziedzi ye mita minzhi ya tshenzhela, u nanzwa banga vha lala, la matshelo li ḁo ḁa na zwaḁo. Muvhuso, madzanganano na dzikereke vha thusa nga zwiputo zwa zwiliwa kha vha shayaho, ha vha hone u ṱukhukana ṱoho ya nzie. 50 55
- 7 Musi ho swika tshifhinga tshine vhatu vha hanganea ndi hanefha hune vhatu vha humbula zwithu zwine zwa nga vha tshidza. Zwiliwa zwa pfushi sa mitshelo na miroho zwo vha zwi sa shayiwi kha vhane vha kona u zwi swikelela, hu u itela u khwathisa maswole a muvhili. Nndwa ye lushaka lwa livhana nayo a yo ngo leluwa saizwi vho rasaintsi vha sa athu u swikela kha u bvedza dzilafho. U hula ha ndado ho ita uri vhañwe vha elekanye u shumisa miri ya ḁaka ine vha i divha i tshi fhodza. 60
- 8 Tshifhinga tsho raliho tshi ṱoda vhatu vha tshi farana vha vha nanda nthihi, u tsivhudzana ri si nete na ndayo ra tevhedza. Kha zwothe, ra rangisa Nwali. 65

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Vhubvo: <http://www.google.co.za>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Vhalani phara ya 1.

Ndi zwifho zwithu ZWIVHILI zwine vhatu vha zwi ofha musu vhe fhano shangoni? (2)

1.2 Vhalani mitaladzi ya 9–13.

Ndi afhio maga MAVHILI o dzhiwaho nga muvhuso hu u itela u tsireledza lushaka kha u kavhiwa nga tshitshili tsha Khorona (Covid-19)? (2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Sumbedzani kutshilele ku songo dowealeho kwo taniwaho nga phara iyi. Bulani ZWIVHILI fhedzi. (2)

1.4 Musi no vhalani phara ya 4, bviselani khagala khaedu dze dza vha hone kha sia la ndinganelo ya pfunzo ya vhagudi. Bulani MBILI. (2)

- 1.5 Kha mutaladzi wa 40, hu na murero, 'Maano iteli a tshi vhambwa nga luvhadzi.'
- Talutshedzani vhungoho ha murero uyu maelana na mafhungo a phara ya 5. (2)
- 1.6 Vhalani phara ya 6.
- Talutshedzani masiandaitwa MAVHILI e a vhangea nga u honelwa ha vhathu nga tshifhinga tsha tshitshili tsha u iledzwa ha u tshimbila ha liga la vhubanu. (2)
- 1.7 Nangani phindulo yoneyone u bvisela khagala likumedzwa li re kha mitaladzi ya 52–54:
- '... zwo vha zwi tshi vhavha zwa tou nga mupfa wo thavhaho kha mbilu ha sala tshilonda tshi shayaho muphuphi.'
- A Tshilonda tshi no khou shaya mushonga.
B Tshilonda tsho thavhiwa nga mupfa.
C Thaidzo i si na mushonga.
D Thaidzo i si na mutandululi. (1)
- 1.8 Vhalani mitaladzi 56–57.
- Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muñwali a toða u u bvedza musi no sedza iyi mitaladzi? (2)
- 1.9 Vhalani mitaladzi ya 58–61.
- Ndi zwifhio ZWIVHILI, zwine na humbula uri arali vhathu vha ita dzingade vha do dibvedzela zwone? (2)
- 1.10 Vhalani mitaladzi ya 61–64.
- U ya nga kuvhonele kwanu, u shumisa mishonga ya daka zwo tea naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.11 Nga mbuno MBILI, eletshedzani uri hu nga itwa mini u thusa lushaka kha u kunda Covid-19 (tshitshili tsha Khorona) lwa tshothe? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi zwifhio zwine zwa buletshedza fhethuvhupo ho taniwa kha itshi tshifanyiso? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.13 Talutshedzani vhudipfi/vhupfiwa hanu malugana na nyimele yo taniwaho kha itshi tshifanyiso. (2)
- 1.14 Musi no talela tshifanyiso itshi, ni vhona hu hufhio u kudana ha mvelele ho taniwaho afha? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.15 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu na vhumaniide vhukati ha mafhungo a phara ya 5 ya TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B? Tikedzani phindulo yanu. (3)

TTHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C uri ni do kona u n'wala manweledzo no disendeka khatsho. Nweledzani nga phara fhedzi, ni tshi sumbedza maga ane a tea u tevhedzwa musu muthu a tshi toda u renga ndu.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu hune zwa konadzea.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza **SUMBE** dzi kha **PHARA** nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**MUDI HAYANI HA NDEME**

Muthu muiwe na muiwe a vhuya a aluwa u a toda u vha na ndu ya muloro wawe. Honeha musu muthu a tshi toda ndu u tea u thoma a dzula fhasi a humbula vhunga li liga lihulwane vhukuma vhutshiloni.

Musu muthu a tshi toda u renga ndu, ndi zwa ndeme uri a sedze tshikwama tshawe uri tshi do lugela na u kona u badela. Muthu kha sedze masheleni ane a hola one hu u itela uri a kone u ita mugaganyagwama wa u dzudzanyela u renga ndu.

Murengi wa ndu kha ditodele zhendedzi la u mu thusa kha fulo la u toda ndu, a dovhe a vhe na vutanzi ha uri u khou thuswa nga muthu o diinwalisahona dzangano lo teaho.

Hu tea u vha na u bva fulo la u toda tshiimiswa tsha masheleni tshine tsha do mu rengela ndu, ene a kona u badela nga zwituku. Kha dovhe hafhu a sedzuluse na nzwalelo dzine a do badela dzone. U tea u vha muthu o kunaho zwi tshi da kha zwikolodo, vhunga zwa sa ralo a tshi do thivhelwa nga tshiimiswa tsha vhalanga zwikolodo zwa vho mu fha dzina livhi.

Mutodi wa ndu u tea u ya kha mutholi u humbela ndambedzo ine ya do mu thusa u fhungudza mbadelo dza n'wedzi nga n'wedzi. Zwenezwo u do vhona zwi tshi leluwa a sa vhe na mutsiko wa masheleni a kona u diitela na dziinwe thodea dza mutani wawe.

Ndi zwa vhuthogwa uri mutodi wa ndu a divhe fhethu hune ndu yeneyo ya vha hone. U tea u dalela afho fhethu uri a konou vhona tshaka dza dzinndu na uri nzulele ya hone i ngonani, a sa do rengela iwenda phomoni.

Kha hu vhe na ramilayo a fulufhedzeaho musi tshifhinga tsha u saina mabambiri a ndu tsho swika. Izwo zwi do ita uri u rengwa ha ndu yawe zwi vhe mulayoni vhunga ho dala magalatshane ane a hamboka vhatu masheleni.

Muthu vhutshiloni kha vhe ane a digeda musi hu na zwa vhuthogwa zwine a toda, zwa sa ralo u do disola a vho diwana o hanganea.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

VHATSIDULULI MAKONE NANDI!

- Vha a toda muvhili wavho u tshi vha muswamuswa?
- Kha vha de fhanu ha vhatsidululi makone.
- Zwanda zwashu zwi amba na muvhili wavho.
- Ra vha tsidulula, vha edela khofhe mbwandambwandaaa!
- Mitengo yashu a i fhedzi mbilu, i tiwa nga tshidolo tshe vha nanga.
- Ri vha livhuwa nga thaula ya maimo arali vho wela kha vhatanu vha u thoma u swika.
- Vha songo vha na thidza ro thukha henefha Vhulondo.
- Ri vula nga iri ya sumbe u swika vhusiku-kati.
- Vha nga dovha hafhu vha ri kwama kha 068 553 4257 kana vhatsidululi@gmail.com

[Vhubvo: <http://www.google.co.za>]

3.1 Musi no t̃alela iyi khungedzelo, ndi ifhio nyimele ine muoli wa khungedzelo a khou ri t̃anela yone. Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

3.2 Fhungo asili:

'Vha a t̃oda muvhili wavho u tshi vha muswamuswa?'

Bulani thekiniki yo shumiswaho fhungoni ilo, ni dovhe ni sumbedze na mushumo wayo. (2)

3.3 Kha khungedzelo iyi hu na dzina lo pambiwaho, inwi li topoleni ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi.

Fhungo asili:

'Ri vula nga iri ya sumbe u swika vhusiku-kati.'

Mukungedzeli u bvisela khagala muhumbulo wa uri vha vula ...

A tshifhinga tshothe.

B u swika vhukati ha vhusiku.

C u swika nga madautsha.

D u swika nga matavhelo. (1)

3.5 Sedzulusani khungedzelo iyi nga vhuronwane.

U ya nga kuvhonele kwanu ni vhona mukungedzeli o zwi kona hani u bvisela khagala ndivho ya khungedzelo yawe? (3)

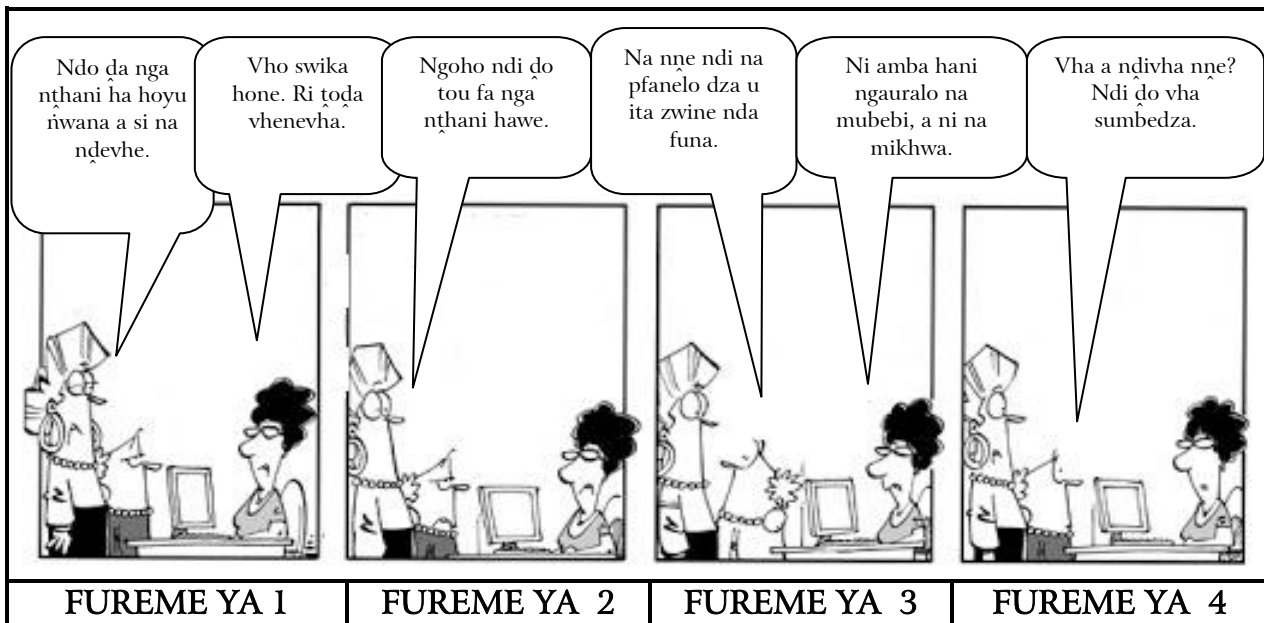
[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

- 4.1 Musi no talela khathuni iyi ni vhona i ifhio ndivho ine muoli a toda u i bvedza? (2)
- 4.2 Talelani FUREME ya 3 na ya 4.
Talatshedzani maitete a sa tangedzei ane a khou bvedzwa nga fureme idzi. Bulani MAVHILI. (2)
- 4.3 Kha FUREME ya 2, hu na ipfi 'tou', bulani uri ndi thinwaipfi ifhio ni dovhe ni bule na mushumo wayo. (2)

4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nkedzwaho.

Musi muambi kha FUREME ya 4 a tshi ri: 'Ndi do vha sumbedza', u vha a tshi khou amba uri u do vha ...

- A thusa.
- B sumba vhuyo.
- C itela khakhathi.
- D nea zwine vha khou toda.

(1)

4.5 No talela khathuni yothe nga u angaredza, no vha ni tshi nga ita mini arali no diwana ni kha nyimele ine avha mubebi vha vha khayoy ya u vha na niwana a si na mikhwa? Bulani ZWIRARU.

(3)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

MAKHULU NDI TSHIULU

- 1 Mukegulu Vho Mbobvu vho vha vha tshi takalela vhana. Izwo zwi mbo khwathisedza lia la uri makhulu ndi tshiulu ri tamba ri tshi gonya. Vhana na vhone vho vha vho no dowela u tamba vha tshi svha kha dzimbi le la vha li henefho mudini. Vho Mbobvu vho vha vha tshi dzulela u sedza vhana musu vhe kati na u tamba ngauri vho vha vhe mukegulu wa vholondo. Vho vha vho vha vhetshela mulayo wa uri a vho ngo tea u silinga ndaka ya ndeme i re hone afho mutani. 5
- 2 Liwe divha vhana vha tshi khou tamba, ho mbo di bevelela voda le la vha li songo naka zwone. Hangwani o ri u li vhona a mbo di ita tshitale a vho khukhulwa e fhasi hwiri! Aya kanzhi ndi maitete a vhatukana musu vha tshi vhona lunako. Vhana vho vha vha tshi ri u neta nga u tamba, vha ya mutani he mukegulu vha vha vha tshi ita zwa u anetshela ngano, zwa sa ralo vho vha vha tshi vha fha nduhu dzine vha endela u dikanda ngadzo. Hangwani ene o vha a tshi hana nge a pfa u pfi avha mukegulu vha buba vha songo tohola. 15

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

- 5.1 Kha mutaladzi wa 3, hu na dzina la thithilidzo.
Li topoleni ni dovhe ni sumbedze tshiitisi tsha iyi thithilidzo. (2)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 4, hu na tsinde la liiti 'sedza'.
Neani pfanywa yalo, ni dovhe ni i shumise u vhumba fhungo li pfalaho. (2)
- 5.3 Kha mutaladzi wa 8 hu na ipfi 'voda'.
Li nwaleni nga luambo lwo dowealeho ni dovhe ni li shumise u vhumba fhungo li pfalaho. (2)
- 5.4 Fhungo asili:
'Hangwani o ri u li vhona a mbo di ita tshitale a vho khukhulwa e fhasi hwiri!'
Isani fhungo ilo kha likhathi la tshifhinga tsha zwino. (2)
- 5.5 Vhalani phara ya 2.
Sumbedzani he muñwali a shumisa luambo lwa u sedza zwithu nga ito lithihi, ni dovhe ni tikedze vhuimo hanu. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70

